

De vergroting van de Dorpskerk te IJsselmuiden Anno Domini 1912

Inleiding

Wat is er in 1912, nu precies 100 jaar geleden, veel werk verzet in, aan en rond onze eeuwenoude dorpskerk. Van een romaans, tufstenen kerkje, veranderde het heiligdom in een ware 'kruiskerk'. Dankzij overheidsbemoeienis werden grote delen van de oude kerk bewaard en uitgebreid met 2 enorme transepten. Een wat ongebruikelijke oplossing, welke lang niet door iedereen werd en wordt gewaardeerd. Maar wat zijn wij er blij mee! Veel is gelukkig intact gebleven. Denk aan de toren én het koor. Was het 100 jaar geleden toch totale nieuwbouw geworden, dan restte ons nu niet meer dan enkele vergeelde foto's...

IJsselmuiden en Grafhorst aan het begin van de 20ste eeuw

IJsselmuiden beleeft in de eerste decennia van de 20ste eeuw een grote opleving in de tuinbouw en aanverwante bedrijven. De drooglegging van de Koekoekspolder trekt veel nieuwe tuinders. De groeiende bedrijvigheid leidde tot een flinke toename van de werkgelegenheid en zeker ook tot een bevolkingsaanwas. Tussen 1900 en 1920 groeide het aantal inwoners van IJsselmuiden van 2311 naar 2620 personen, een toename van ruim 300 inwoners ofwel ruim 13 procent.

In deze jaren zien we een vereniging van tuinbouwers met een eigen veiling ontstaan, de Coöperatieve Boerenleenbank werd opgericht, conservenfabriek 'de Faam' groeide en werd verplaatst, hooi en riethandel H.J. Bruins kwam naar IJsselmuiden evenals de kistenfabriek van H. van Veen en de meubelfabriek v/h Everardus Engelen. Er werd een groentedrogerij gesticht aan de Rondeweg en er begon een exportslagerij aan de Spoorstraat en tenslotte leidde het tekort aan woonruimte tot de oprichting van Beter Wonen. IJsselmuiden was in een bruisende gemeenschap veranderd!

Het is begrijpelijk dat in deze jaren ook het ledenaantal van de hervormde gemeente van IJsselmuiden-Grafhorst groeide. In het jaar 1900 is 63% van de inwoners van IJsselmuiden hervormd, in 1920 is dat 62%. Een rekensom leert ons dat het aantal leden in die jaren oploopt van 1456 naar 1624 zielen. Ook is bekend dat het inwonertal van Grafhorst in die jaren met ruim 70 personen is verhoogd. Al met al is de hervormde gemeente met ruim 200 leden gegroeid.

(...)

Naar aanleiding van het gezondheidsrapport van 1909 zullen er wel luchtkokers op de kerk zijn geplaatst. Over deze plaatsing lezen we niets, maar een jaar later (10 mei 1910) besluit men als proef een tochtscherm aan te brengen onder de luchtkoker boven de galerij vanwege hinderlijke tocht in de kerk. Hoogstwaarschijnlijk was het verbouwen van de kerk makkelijker dan de predikant zover te krijgen dat hij zijn preken ging inkorten. Diensten van ruim 2 uur waren en bleven eerder regel dan uitzondering.

Pas in de loop van 1910 hebben kerkvoogden en notabelen actie ondernomen. Wellicht hebben zij op menig vergadering uitgebreid gesproken over de problematiek, maar notuleren deden ze dit niet. Ook de opdracht aan architect Broekema om een plan te maken voor uitbreiding der kerk is niet in de notulen opgenomen.

Aantal inwoners IJsselmuiden

31-12-1900	2333
31-12-1901	2275
31-12-1902	2378
31-12-1903	2419
31-12-1904	2445
31-12-1905	2498
31-12-1906	2527
31-12-1907	2501
31-12-1908	2539
31-12-1909	2473
31-12-1910	2470
31-12-1911	2414
31-12-1912	2518
31-12-1913	2519
31-12-1914	2587
31-12-1915	2614
31-12-1916	2689
31-12-1917	2674
31-12-1918	2660
31-12-1919	2644
31-12-1920	2646

Eerst in de notulen van de vergadering van 3 november 1910 lezen we dat de 'ontvanger' (dat is de kerkelijk ontvanger ofwel de administrateur van het college) gemachtigd wordt *'de rekening van de Heer Broekema, Architect te Kampen, die een plan en tekening maakte van de vergroting van het kerkgebouw met centrale verwarming, leerkamer, enz. uit te betalen'*.

In deze zelfde vergadering komt ook aan bod dat de rekening van J. Rietman, die het meubilair van Ds. Zandt uit Loon op Zand naar IJsselmuiden vervoerde, wordt nagezien en goedgekeurd en de ontvanger verzocht deze uit te betalen. Duidelijk kan hiermee dus worden aangegeven dat het vergroten van het kerkgebouw niet in de eerste plaats een gevolg was van de enorme toeloop onder dominee Zandt. Al vóór zijn komst was de eerste tekening gemaakt.

Dorpsweg rond 1910

Wat we wel mogen aannemen is dat de komst van dominee Zandt alleen maar voor meer kerkgangers, leden én gasten, gezorgd heeft. Omdat er geen registratie van het precieze aantal kerkgangers is bijgehouden en ook het aantal gemeenteleden ons eigenlijk vanwege het enorme percentage randkerkelijken weinig zegt, zochten we naar aanwijzingen in het verloop in de opbrengsten van de collecten. In de administratie van de diaconie en in die van de kerkvoogdij kunnen we de opbrengsten van de gewone zondagse collecten weervinden.

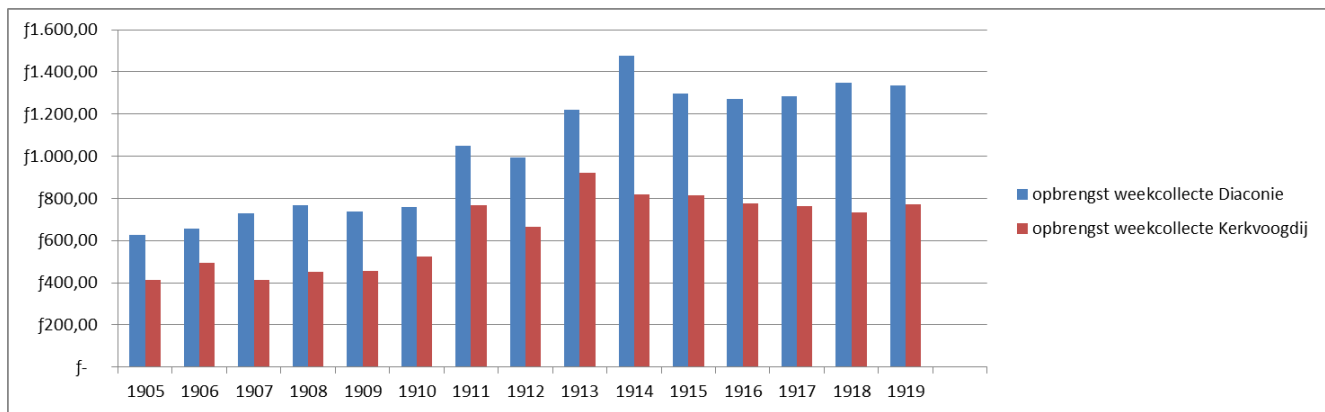
de jaaropbrengst van de diaconie,
uit de gewone zondagse 1ste collecte:

1907 = 100 = ongeveer 730 gulden

89	1899	
80	1900	
76	1901	
91	1902	
88	1903	
80	1904	
86	1905	
90	1906	
100	1907	
105	1908	
101	1909	
104	1910	
144	1911	(sprong van 40%)
136	1912	
167	1913	
202	1914	
178	1915	
174	1916	
176	1917	
185	1918	
183	1919	
228	1920	
232	1921	
230	1922	

De jaaropbrengst van de wekelijkse
normale collecte 'voor de kerk':

Jaar	collecte
1905	415,36
1906	492,98
1907	412,34
1908	453,06
1909	457,16
1910	526,55
1911	766,42
1912	663,79
1913	921,90
1914	820,53
1915	816,57
1916	774,49
1917	763,18
1918	733,94
1919	773,42
1920	745,39

Met behulp van deze in kaart gebrachte gegevens kunnen we aflezen dat in het jaar 1911 de collecteopbrengsten onevenredig zijn gestegen. Hoewel er meer schommelingen in de opbrengsten zijn waar te nemen, is de stijging onmiddellijk ná de komst van dominee Zandt zeer opmerkelijk. Dit moet te maken hebben met een toename van het aantal kerkgangers, waaronder hoogstwaarschijnlijk ook veel gasten. Waar het ons nu om gaat is dat we hiermee aantonen dat de noodzaak van de uitbreiding van de kerk door de komst van de nieuwe dominee alleen maar werd vergroot.

In het jaar 1912 brachten de collectes weer wat minder op. In dit jaar was het vanwege de verbouwing voor gasten niet erg aantrekkelijk om naar de IJsselmuiden kerk te komen. Maar in het jaar daarna werd dit weer goedge maakt. Er zal vast een nog dringender beroep zijn gedaan op de milddadigheid van het kerkvolk. Zo'n mooie nieuwe kerk heeft veel gekost, maar maakt tegelijk de harten gul en dankbaar.

De colleges van Kerkvoogden en Notabelen

Binnen de hervormde gemeente van IJsselmuiden-Grafhorst functioneren (zoals ook in bijna alle andere gemeenten) naast de kerkenraad en de diaconie sinds de tijd van Napoleon (1812) ook de colleges van kerkvoogden en die van de notabelen. Hoewel deze beide colleges grotendeels samen optrekken en samen vergaderen, worden ze toch onderscheiden.

Notabelen, 8 man in getal, worden gekozen uit de gemeente. In de gezamenlijke vergadering wordt een datum geprikt (bijvoorbeeld maandag 30 november a.s. 's avonds van 6 tot 9 uur in de leerkamer) en een stembureau van 3 man wordt benoemd. Vooraf ligt de bijgewerkte lijst van stemgerechtigde manslidmaten nog 8 dagen ter inzage bij de president of soms ook wel bij de koster. Vrouwen hadden toen nog geen stemrecht. Wie er is verkozen lezen we in de notulen niet, hiervoor werden tijdens en na de stemming aparte formulieren ingevuld. Omdat bij elke vergadering de aan- en afwezigen worden vermeld (inclusief hun functie), hebben we toch een goed beeld van de samenstelling van deze colleges door de tijd heen. Notabelen worden benoemd voor een periode van 5 jaar, daarna stellen zij zich wel of niet herkiesbaar.

De 5 kerkvoogden worden gekozen door en vanuit de notabelen, die daarvoor apart vergaderen. Kerkvoogden die aftredend zijn (na 5 jaar zitting) worden nagenoeg altijd met algemene stemmen herkozen. Alleen wanneer zij aangeven dat ze zich om de een of andere reden niet herkiesbaar stellen óf omdat de kerkvoogd is overleden, wordt door de notabelen uit hun midden een nieuwe kerkvoogd verkozen.

Elk jaar wordt volgens de artikelen 14 en 20 van het plaatselijke reglement door de voltallige vergadering een voorzitter en secretaris gekozen in het college van kerkvoogden en ook in die van de notabelen. Wat ook blijkt voor te komen is dat sommigen tegelijk zitting in de kerkenraad hebben. Zo is kerkvoogd H.J. Bruins in 1923 tevens ouderling, terwijl notabel B. Siebrand dat ambt ook bekleed.

Zicht op de kerk vanuit de Baan - foto is van vóór 1912

Aan het einde van 1908 besluit de vergadering om vanaf dat moment notulen te gaan bijhouden. Van de jaren daarvoor is dus wat dat betreft niets bewaard gebleven. Per jaar wordt ongeveer 8 à 10 keer vergaderd. Bij veel vergaderingen is tevens de dominee aanwezig, die steevast op verzoek van de voorzitter de vergadering met gebed opent. (In vacante perioden kwam zelfs de consulent dikwijls ter vergadering.) Zo af en toe wordt met de hele kerkenraad vergaderd. Het notuleren gebeurt door de kerkelijk ontvanger. Hij is aangesteld door het college om, voor een vaste vergoeding per jaar, zorg te dragen voor het notuleren en voor de verdere correspondentie namens de Kerkvoogdij. Tot 1911 werd deze functie bijna 30 jaar vervuld door het hoofd der school, A.W. Ravenshorst, die uiteraard een 'meester' in het schrijven was. Na zijn afscheid werd de notabel van der Kamp verkozen tot deze functie. De notulen van de vergaderingen lijken ons wel volledig, maar zijn niet uitgebreid. Het verloop van allerlei gebeurtenissen, ook dat van de kerkuitbreiding, is redelijk te volgen, maar al lezende groeit met het aantal antwoorden ook het aantal vragen. In de weken tussen 2 vergaderingen gebeurt natuurlijk ook van alles en allerlei zaken worden op de werkvloer besproken, besloten en afgehandeld. En dat vinden we meestal niet terug in de notulen.

Door de nieuwe bestuursorganisatie van 1816 binnen de Hervormde Kerk was de zelfstandigheid van de kerkelijke gemeenten behoorlijk ingeperkt. Voor allerlei besluiten moest de kerkenraad toestemming vragen van het Classicaal Bestuur, terwijl de kerkvoogdij voor het beheer van de kerkelijke goederen onderworpen was aan het Provinciaal College van Toezicht. Over de contacten met dit Provinciaal College lezen we regelmatig iets in de notulen en ook is er wat correspondentie bewaard gebleven. In het archief van dit college, bewaard in het Historisch Centrum te Zwolle, vonden we ook enkele gegevens betreffende contacten aangaande de kerkuitbreiding.

In heel 1911, 1912 en 1913 hadden dezelfde personen zitting in het college. Eind 1911 werd de notabel J. van der Kamp Lz. benoemd tot kerkelijk ontvanger, maar de ontstane vacature werd eerst in 1913 vervuld door broeder Holstein.

als Kerkvoogden:

- K. Huisman (voorzitter/president kerkvoogd)
- H. van der Steege (secretaris)
- G. Rook
- A. Snoeijer
- H.J. Bruins

als Kerkelijk ontvanger:

J. van der Kamp Lzn.

als Notabelen:

- B.J. van Asselt (voorzitter / president notabel)
- L. van der Kamp PJzn. (secretaris)
- H. Scholten
- B. Siebrand
- R. van der Sluis
- W. Groen
- H.J. van 't Ende
- G. Holstein

Wat ons opvalt is dat de leden van het college in algemene zin niet tot de maatschappelijke bovenlaag van de bevolking behoorden. Zij waren ook niet arm en/of hulpbehoevend, maar toch zeker niet echt vermogend. In vroeger jaren was dit vaak wel het geval.

Sinds het eind van de jaren 80 van de 19^e eeuw was het kerkelijk bestuur te IJsselmuiden-Grafhorst in handen van een geheel nieuw College van Kerkvoogden en Notabelen. De gemeente werd gedurende de jaren 1877-1887 geteisterd door een conflict over het beheer van de kerkelijke goederen. Dit conflict was zo ernstig, dat de gemeente lange tijd twee colleges van kerkvoogden heeft gehad, die elkaar niet erkenden en zelfs voor de Arrondissementsrechtbank te Zwolle een juridisch gevecht met elkaar hebben gevoerd.

‘De oude kerkvoogden’ waren onvoldoende bereid waren om verantwoording af te leggen aan de gemeente. Dit veranderde echter in 1877, toen bleker Lubbertus van der Kamp Jzn. door notabelen tot kerkvoogd werd gekozen. Toen hij meer inzicht kreeg in het beheer van de kerkelijke goederen, schrok hij van ‘de heerlooze toestand der gemeente’. Hij ontdekte dat de zaken verkeerd geregeld waren. Hij begon te twifelen aan de rechtsgeldigheid van het plaatselijke beheersreglement, dat nooit ter goedkeuring aan de gemeente was voorgelegd. De uiteindelijke uitkomst van het conflict wat nu ontstond, was dat het nieuw gekozen college van notabelen en de door hen aangewezen kerkvoogden ervoor koos het beheer opnieuw onder toezicht te stellen van het Provinciaal en het Algemeen College van Toezicht en er voor de gemeentelieden meer inzichtelijkheid kwam.

De aanloop tot de uitbreiding

Op 3 november 1910 krijgt de kerkelijk ontvanger opdracht ‘de rekening van de Heer Broekema, Architect te Kampen, die een plan en tekening maakte van de vergroting van het kerkgebouw met centrale verwarming, leerkamer, enz. uit te betalen’. Onder de post onvoorziene uitgaven in het kasboek van de kerkvoogdij staat dan ook: *Broekema, Architect – vergroting Kerk f 165,00*

In de notulen van de gecombineerde vergadering van kerkvoogden en notabelen op woensdagavond 28 December 1910 leze wij (pas) voor het eerst iets inhoudelijks over de plannen tot uitbreiding binnen dit college.

‘Vervolgens wordt aan de orde gesteld: het vergrooten van het kerkgebouw.

Algemeen is men van oordeel dat de ruimte van ’t kerkgebouw niet voldoende is; dat bij eene eenigsins trouwe opkomst steeds de kerk te klein zal zijn; dat men dus niet te doen heeft met een verschijnsel van tijdelijken aard; dat men veilig kan aannemen dat de gemeente, althans IJsselmuiden, sedert 1848, toen de kerk vergroot is, wat hare bevolking betreft, verdubbeld is, zoodat het aantal kerkgangers zeer vergroot is; dat bovendien het kerkgebouw, wegens deze kleine ruimte zeer ongezond is.

De voorzitter acht het zeer gewenscht dat de besluiten betreffende deze kerkvergroting zoveel mogelijk met algemeene stemmen genomen worden, daar deze groote financiële offers zal eischen en bovendien zooals de ervaring leert, zal dit werk veel moeilijkheden opleveren, omdat bij het bouwen of vergrooten van kerken ieder lid meent architect te zijn.

Daarna heeft de beschouwing en de bespreking plaats van de vergroting der kerk met opgave van kosten en aantal zitplaatsen, ontworpen door de architect Broekema.’

Tijdens deze vergadering bespreekt men dus het ontwerp van Broekema, waarvoor hij enkele maanden daarvoor opdracht heeft gekregen. Gezien het bedrag wat hiervoor is betaald, zal dat een vrij gedetailleerd geheel zijn geweest. Men kan zich met het plan verenigen, omdat op deze manier een ‘ruim en doelmatig kerkgebouw met een groot aantal zitplaatsen’ zal worden verkregen. Aan de administrateur wordt opgedragen Broekema te vragen of bij eventuele verbouwing de muren kunnen blijven staan, tot men aan het plaatsen der dakgebinten komt, zodat de godsdienstoefeningen niet lang behoeven gestoord te worden. Dit blijkt later een belangrijke voorwaarde te zijn: de godsdienstoefeningen moeten vooral kunnen doorgaan!

Gerhardus Berend Broekema

Geboren te Assen op 2 maart 1866, overleden te Kampen op 4 oktober 1946
Zoon van Gerhardus Berend Broekema en Trientje Mulder
Gehuwd met Willemina Meijer

In 1898 vestigde Broekema zich als zelfstandige architect in Zwolle. In datzelfde jaar solliciteerde hij naar de functie van hoofdopzichter-tekenaar bij de gemeente Kampen. Mede omdat Broekema zowel bouwkundig als waterbouwkundig onderlegd was, werd hij benoemd in deze functie. Hij blijft echter ook werkzaam als particulier architect, zodat hij al snel in conflict komt met zijn meerderen. Zijn ambities en zijn werk voor de gemeente Kampen blijken niet samen te kunnen gaan en in september 1900 wordt hij dan ook door het college van b & w geschorst wegens "misbruik dat hij heeft gemaakt van de aan hem verleende vergunning om in zijn vrije tijd voor derden werkzaam te zijn". Broekema vraagt nu ontslag aan, hetgeen hem eervol wordt verleend. Hij werd opgevolgd door A.J. Reijers. Broekema blijft in Kampen wonen en als zelfstandig architect werken. Van 1904 tot 1919 was hij liberaal gemeenteraadslid. Broekema staat bekend als de ontwerper van een aantal opvallende panden in Jugendstil. Ze bevinden zich vooral in Zwolle, Kampen, Steenwijk en Almelo. Zijn werk omvat echter meer, want Broekema's werk is divers - het loopt uiteen van villa's tot arbeiderswoningen en van fabrieken tot winkels - en bestrijkt een lange periode.

Dat de kerkbestuurders uit IJsselmuiden zich tot Broekema wendden is heel begrijpelijk. Broekema is in die dagen gewoon een begrip. Dankzij zijn reputatie en het gebrek aan professionele concurrentie had hij een stevige positie opgebouwd. Zijn verleden als bouwkundig opzichter bij de gemeente Kampen zal daar zeker bij hebben geholpen. Opdrachtgevers gingen sneller naar een architect met ervaring om vertraging en problemen bij de bouw te voorkomen. Best logisch ook dat de heren zich zonder mitsen en maren met het plan verenigen. Precies weten we het niet, maar waarschijnlijk is er inmiddels ook contact met het Provinciaal College van Toezicht. Ook zij hebben misschien gekeken naar het plan van Broekema. De precieze reden is onbekend, temeer omdat van dit plan van Broekema niets bewaard is gebleven, maar dit college komt met andere ideeën. Wat wil het geval. Dit college van toezicht, waar geen plaatselijk college om heen kon, stond onder voorzitterschap van de heer K. de Vidal de St. Germain. En laat deze man nu beslist geen onbekende van Broekema zijn.

De conflicten tussen Broekema en zijn meerderen in zijn tijd als hoofdopzichter-tekenaar (stadsarchitect) bij de gemeente Kampen, waren vooral conflicten met deze heer De Vidal. Deze was directeur Gemeentewerken te Kampen en daarmee eigenlijk de 'baas' van Broekema. Over de jaren na het ontslag van Broekema schrijft Geraart Westerink in zijn boek over het leven en werk van Broekema het volgende:

'Broekema's raadslidmaatschap maakte zijn positie ten opzichte van zijn vroegere baas De Vidal de St. Germain, met wie hij in zijn nieuwe hoedanigheid regelmatig te maken kreeg, ingewikkelder. Als beslisser had hij meer greep op gemeentezaken dan vroeger, toen hij slechts uitvoerend ambtenaar was. Tevens waren zijn positie en autoriteit versterkt door zijn adviseurschappen in de buitengemeenten, war zijn invloed soms groter was dan die van De Vidal de St. Germain in Kampen. De Vidal was echter wel degene die Broekema's Kamper bouwaanvragen moest beoordelen en goedkeuren. Deze nieuwe, verknoopte verhouding kon gemakkelijk leiden tot een onverkwikkelijke competentiestrijd. Enkele jaren na zijn vertrek agerde Broekema fel tegen de particuliere werkzaamheden van de directeur en enkele van zijn collega's. Het gebeurde in die jaren regelmatig dat Broekema De Vidal publiekelijk tegensprak of verwijten maakte. Wrokkig of haatdragend was men echter niet naar elkaar.'

In de eerstvolgende vergadering van 16 februari 1911 komen 2 tekeningen ter tafel, die van Broekema en nu ook één van de rijks-architect Adolph Mulder uit Den Haag. De eerste wordt nu niet meer besproken. Opmerkelijk is dat vanaf dit moment Broekema en zijn ontwerp niet meer meedoen in de afwegingen van het college. We vermoeden dat het Provinciaal College (in de persoon van de heer De Vidal) alsmede de heer Mulder niet veel met dit plan op hadden...

Maar, ook met de tekening van de rijks-architect kan de vergadering niet uit de voeten.

'Hoofdbezwaren zijn: het laten bestaan van de aanbouw 1848/49. Wordt deze niet meer als kerk gebruikt, maar als catechisatielocaal en vergaderzaal, dan is de voorgestelde ruimte veel te klein. De platte grond van het kerkgebouw, zooals de teekening die aangeeft, voldoet ook niet. De inwendige ruimte wordt in 3 deelen verdeeld: aanbouw 1848/49, oude kerk en voorgestelde vergrooting. De plaats, waar de kansel moet staan, acht men ook niet gewenscht.

Besloten wordt aan den Voorzitter van het Prov. College van Toezicht deze bezwaren mede te deelen met verzoek den Heer Mulder, rijks-architect te 's-Gravenhage, hiermede op de hoogte te stellen.'

Hoe in dit eerste plan van Mulder de voorgestelde vergroting was gesitueerd is niet bekend, maar het college gaat niet akkoord. De bezwaren gaan via het Provinciaal College richting den Haag. Middels een artikel in het blad 'Bouwwereld' (vakblad bouwtechniek) kwamen we meer te weten over deze aanloop tot de verbouw. In een artikel over de 'Vergroting der Ned. Herv. Kerk te IJsselmuiden' schrijft Mulder (in augustus 1912) zelf het een en het ander over de bouwgeschiedenis van de kerk en de plannen tot uitbreiding. Wat nog altijd wordt beweerd, dat de kerkvoogden van IJsselmuiden plannen hadden tot sloop en volledige herbouw van de kerk, wordt in dit artikel min of meer bevestigd. De woorden van de man aan wie wij dus het behoud van onze monumentale kerk te danken hebben:

'Reeds waren eenige plannen voor eene nieuwe kerk ingediend, reeds waren deze in onderzoek genomen, toen het Bureau ter bewaring van de monumenten zich deze zaak aantrok en een plan ontwierp tot vergroting der kerk waarbij het fraaie 15de eeuwsche koor geheel en het schip gedeeltelijk kon behouden worden. Dit plan aan heeren Kerkvoogden voorgelegd werd goedgekeurd, is thans in uitvoering en nadert zijne voltooiing. (... ..) Als gevolg van het tijdig ingrijpen van het Bureau voor de monumenten is niet alleen het oude gebouw voor slooping bewaard maar is ook het koor nu hersteld en heeft eene vergroting plaats gehad die verre de voorkeur verdient boven de booze plannen die het kerkgebouw dreigden.'

De lezers van het blad 'Bouwwereld' waren overigens al op de hoogte van de kerkuitbreidingsplannen te IJsselmuiden. In een uitgave in 1911 was in een artikel, geschreven door A.J. Reijers (bouwkundig opzichter van de gemeente Kampen en opvolger van Broekema), al uitvoerig ingegaan op de bouwhistorie van de oude kerk in het vriendelijk gelegen dorp IJsselmuiden, de plannen tot verbouw en natuurlijk de opmerking dat de uiterst tere zaak van de vergroting in handen gegeven is van de zo ervaren deskundige Rijksarchitect A. Mulder. Reijers twijfelt er niet aan of de vergroting zal uiteindelijk kunnen getuigen van kunstzin en piëteit!

Adolph J.M. Mulder - van 1878 tot 1918 rijksbouwmeester voor de monumenten

De Rijksbouwmeester is een functie in Nederland in dienst van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. De Rijksbouwmeester bevordert en bewaakt onder andere de stedenbouwkundige inpassing en de architectonische kwaliteit van rijksgebouwen. Voorheen werd de functie ook wel landsbouwmeester of rijksarchitect genoemd.

Het ambt bestaat al geruime tijd: sinds 1806, toen Jean-Thomas Thibault benoemd werd tot Architect des Konings. Tussen 1870 en 1920 waren er meerdere rijksbouwmeesters tegelijk, elk bij een andere bouwende rijksdienst. Met de vorming van de Rijksgebouwendienst in 1924 bleef er één rijksbouwmeester over.

Vanaf 1879 leidt Adolph Mulder bij de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken een bureau dat zich bezig houdt met de behandeling van een aanzwellende stroom adviesaanvragen voor onderhoud en restauratie van monumentale gebouwen.

Mulder is vanaf het begin zeer geïnteresseerd in de fotografie. Regelmatig moet hij ergens in Nederland een oud gebouw opnemen, vaak na een alarmerend bericht over verval, acuut instortingsgevaar, gebrek aan geld voor herstel of voornemens tot sloop. Zijn bezoek levert, naast een rapport en een reeks opmetingsschetsen, vrijwel altijd ook foto's op. Deze laat hij meestal door een ter plaatse gevestigde fotograaf maken.

Adolph Mulder eindigde zijn loopbaan als onderdirecteur van het in 1918 opgerichte Rijksbureau voor de Monumentenzorg, voorloper van de latere Rijksdienst.

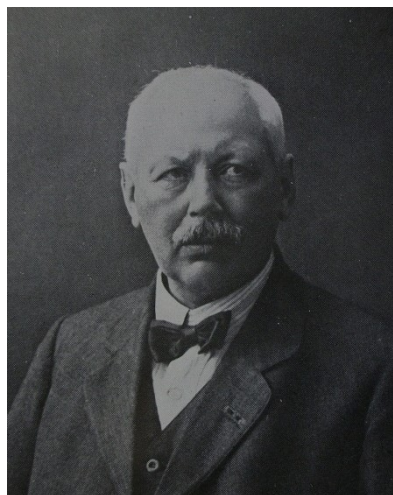
Ruim een maand later krijgt IJsselmuiden hoog bezoek! Tijdens de vergadering van kerkvoogden en notabelen op 20 maart deelt de voorzitter mee dat *'deze vergadering is belegd op verzoek van de Heer K. de Vidal de St. Germain, voorzitter van het Prov. College van Toezicht, om de Heer Adolf Mulder, rijks-architect van de monumenten, in de gelegenheid te stellen de door hem ontworpen plannen en teekeningen van de vergroting van het kerkgebouw van het IJsselmuiden kerkgebouw aan kerkvoogden te verklaren en met hen te bespreken.'*

Broekema

de Vidal de St. Germain

Reijers

Beide heren zijn dus in de vergadering aanwezig en worden door voorzitter Huisman welkom geheten. Op hun beurt wordt de vergadering bedankt voor de welwillendheid deze vergrotingsplannen in een vergadering te bespreken. Nu krijg de heer Mulder het woord en spreekt de zo belangrijke woorden:

'dat de IJsselmuiden kerk uit een architectonisch oogpunt als gebouw uit de 12e en 14e eeuw groote waarde heeft, en dat het zeer te bejammeren zoude zijn, dat door een eventueele vergroting van het gebouw de waarde als monument zoude verloren gaan. Vandaar dat de Regeering zich met deze zaak heeft bemoeid en kerkvoogden en notabelen gaarne advies wil verleen en gratis voor teekening en bestek enz. wil zorgen.'

Hij wijst er op, dat lang niet alle bouwkundigen in staat zijn een kerk te bouwen; dat vele gebouwen waarin godsdienstoefeningen worden gehouden, daarom nog geen kerken zijn, omdat het kenmerkende, waardoor zich een kerk van een ander gebouw onderscheidt, ontbreekt. Doelt hij hiermee op Broekema en zijn plannen?

K. de Vidal de St. Germain (1849-1932)

Voorzitter van het Provinciaal College van Toezicht
Directeur Gemeentewerken te Kampen van 1 Januari 1886 tot 1 September 1919.

De Vidal mocht als directeur gemeentewerken geen werken uitvoeren als particulier architect. De mogelijkheden om te laten zien wat hij in huis had waren dus beperkt. Dat die echter niet moesten worden onderschat, bewees de Stadsgehoorzaal aan de Burgwal uit 1891, een bruisend en elegant gebouw.

A.J. Reijers schrijft kort na het overlijden van De Vidal in de Kamper Almanak een soort in memoriam. Niets dan lof overigens. 'Hij was een sympathieke mengeling van een zakelijk en godsdienstig man, die bij zijn geloofsovertuiging de breedheid van blik had om anderer opvatting te deelen. Voor velen is hij geweest een vaderlijke vriend en een verheffend voorbeeld...'

Vervolgens gaat men over tot het bespreken van een tweetal ontwerpen die Mulder heeft meegebracht en de vergadering laat zien. Na uitvoerige bespreking wordt gekozen het ontwerp, waarbij aan de zuidzijde een vergroting zal worden gebouwd, gelijk aan die van 1848/49 en de kerk zo in een kruiskerk wordt veranderd.

Het koor wordt van de kerk gescheiden en zal dienst doen als vergaderlokaal voor kerkvoogden, notabelen, kerkeraad enz. Het aantal zitplaatsen in de kerk wordt zonder koor 676. Met tribunes (zoals men de galerijen hier noemt) is dit aantal te verhogen tot 844.

Daarna wordt de financiële kwestie besproken. Op verzoek van de voorzitter deelt de Kerkelijk Ontvanger mee, dat wanneer de bouw niet meer dan f 15.000,- zal kosten, het geld geen hoofdbezwaar behoeft te zijn. Wanneer in de toestand van de gemeente geen verandering komt én , let wel, wanneer het beheer blijft in goede en zuinige handen, zal de vergroting niet boven de financiële krachten der gemeente gaan...

Notabel van der Kamp, hoewel zeer ingenomen met het ontwerp, meent dat de benodigde som voor verbouwen wel eens bezwaren kan geven. Maar ondanks zijn vertwijfeling wordt nu met algemene stemmen aangenomen de heer Mulder te machtigen in de richting van dit ontwerp voort te werken. Deze herinnert er nog aan dat hij niet verder gaat dan het maken van tekening, bestek en een begroting van de kosten. Het werk zal verder moeten worden opgedragen aan een architect, die de tekening overneemt en verder de vergroting van de kerk onder zijn toezicht laat uitvoeren. Deze architect zal dan wel verplicht zijn voeling met Den Haag te onderhouden over de wijze van uitvoering. De verschillende detailtekeningen zullen hem door Mulder worden toegezonden.

Ter plekke wordt nu nog even met Mulder gesproken over de aanbouw van 1848/49. Kerkvoogden en Notabelen zijn van mening dat dit gedeelte van de kerk veel te laag is. En zou daar dan ook niet wat aan moeten veranderen. Mulder is het hier wel mee eens, maar een verhoging van het plafond zal natuurlijk wel meer werk én meer kosten betekenen. Wellicht zullen dan ook de godsdienstoefeningen enkele weken niet gehouden kunnen worden. Hij zal echter het kerkbestuur meedelen, hoeveel de verhoging van het plafond zal bedragen; kerkvoogden en notabelen kunnen dan naar bevind van zaken handelen.

Eind april is het weer tijd voor de jaarlijkse verhuur van de zitplaatsen. De Kamper Courant heeft wat dat betreft het volgende te vermelden:

Gisteren had de jaarlijksche verhuring der zitplaatsen in de Hervormde Kerk te IJsselmuiden plaats. Met het oog op eventueele vergrooting van het kerkgebouw in den aanstaande zomer, konden de zitplaatsen niet langer dan tot 1 November a.s. verhuurd worden. Deze halfjaarlijksche verhuring van ongeveer 430 zitplaatsen bracht de belangrijke som van f 1.925,50 op. Wel een bewijs dat vermeerdering van het aantal zitplaatsen geen weelde is.

Het college is vast van plan de komende zomer nog een kerkuitbreiding te realiseren, hoewel de plannen en ontwerpen nog lang niet definitief zijn. Vandaar dat de plaatsen eerst maar eens voor een half jaar worden verhuurd. Hopelijk kunnen op 1 november dan de gloednieuwe plekken worden uitgegeven!

Een week of 6 later, op 3 mei, komt het college weer bij elkaar. Inmiddels zijn de nieuwe schetsontwerpen van Mulder binnen die nu worden besproken en goedgekeurd, onder voorwaarde dat de kosten van de bouw niet te hoog zullen zijn. In dit uiteindelijke plan zal het aantal zitplaatsen (van 55 cm breed en 75 cm lang) met 300 worden vermeerderd. Mulder zal nu worden gevraagd voor welk bedrag dit plan (ongeveer) kan uitgevoerd worden.

Na een week is er al antwoord. De heer Mulder deelt mee, dat de tekening volgens het vastgestelde plan eerst gemaakt moet worden, waarna de kosten kunnen worden berekend. Ook raadt hij dringend aan dit jaar niet te bouwen, omdat wegens de beperkte tijd de uitvoering veel moeilijkheden zou opleveren en dat het volgens zijn bescheiden mening het best en het verstandigst is dit jaar alles zóó te regelen, dat in het begin van 1912 met het werk kan worden aangevangen.

In de vergadering van 5 mei 1911 van het Provinciaal College van Toezicht te Zwolle deelt de voorzitter mee dat hij contacten heeft met de kerkvoogden te IJsselmuiden omtrent het vergroten van de kerk. Nadere berichtgeving volgt. Dit is de eerste vermelding in de notulen van dit college van de overigens zeer weinige notities over de bouwerij te IJsselmuiden.

Het advies van Mulder wordt door de heren overgenomen. Pas op de vergadering van 28 september 1911 komt de kerkuitbreiding weer aan de orde. Deze avond is de heer De Vidal uit Kampen weer aanwezig om het plan van architect Mulder verder toe te lichten. Een breedvoerige bespreking volgt. De wens komt op dominee Zandt uit te nodigen om ook nu ter plekke even te komen meekijken. Al spoedig verschijnt hij ter toneel. Dit is overigens niet de eerste keer dat de predikant in de vergadering aanwezig is. In de notulen lezen we zelfs een keer: *'na opening met gebed van den raadsman Ds. Zandt ...'* enz. Dit geeft enigszins aan hoe betrokken de jonge dominee was en hoe zijn bijdrage en wijze raad werd gewaardeerd.

Het plan wordt nogmaals besproken, nu dan in tegenwoordigheid van ds. Zandt. Deze vindt het nodig de hele kerkenraad met dit plan bekend te maken. Goedgevonden wordt een vergadering te beleggen en de kerkenraad uit te nodigen. 2 Oktober is het al zo ver, tegenwoordig zijn de predikant, 3 ouderlingen en 3 diakenen.

De nu bijeengekomen vergadering is van oordeel dat dit plan toch te duur is en besluit aan de heer Mulder te vragen het bestek te wijzigen, opdat de verbouwing goedkoper kan geschieden. Verder wordt besloten lijsten gereed te maken om in de gemeente te collecteren voor dit doel. Het voornemen bestaat om na bekendmaking van de kansel op 8 oktober de gemeente 3 lijsten aan te bieden:

- a. *vrijwillige bijdragen ineens,*
- b. *jaarlijksche vrijwillige bijdragen en*
- c. *rentelooze aandelen.*

Tenslotte wordt ook nog besproken om bemiddelde gemeenten als bijvoorbeeld Staphorst en Oosterwolde te vragen door renteloze aandelen of anderszins de bouw te helpen bevorderen en onze gemeente te steunen. Dit was in die tijd nog een normaal gebruik, gezien de hoeveelheid verzoeken van andere noodlijdende gemeenten die bij het college van IJsselmuiden-Grafhorst binnen kwamen.

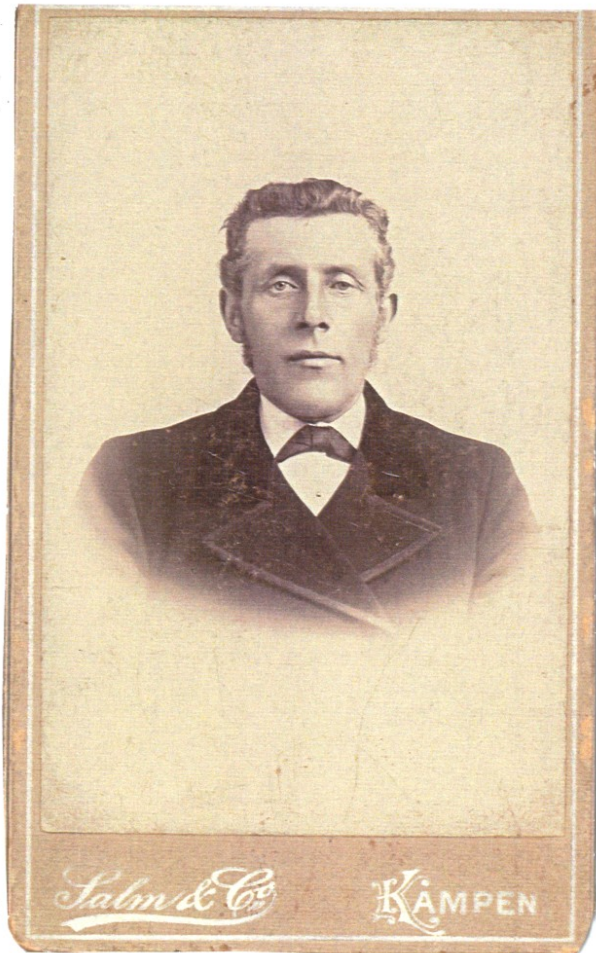
Het laat de broeders niet los. 9 Oktober vergaderen ze opnieuw, maar besluiten worden er niet genomen. 13 Oktober nog maar eens vergaderen, nu met ds. Zandt erbij. Het plan is wel goed, maar de prijs te hoog. Opeens lezen we nu in de notulen:

'Een ander plan - vergrooing der kerk - van den heer J. Rietman alhier, komt nu ter tafel. Dit plan komt de vergadering beter voor dan het vorige. Breedvoerig wordt het besproken, na den heer J. Rietman om inlichtingen te geven ter vergadering genoodigd te hebben. Daarna wordt het met algemeene stemmen aangenomen als een voor deze gemeente geschikt plan en besloten den heer De Vidal de St. Germain (voorzitter van het Prov. Col. van Toezicht) er mede in kennis te stellen.'

Wat is hier aan de hand? Jochem Rietman, een aannemer uit IJsselmuiden en lid van de gemeente, was waarschijnlijk tot nu toe wel een beetje op de hoogte gehouden van alle ontwikkelingen. Hoeveel jaren was hij al niet een vertrouwd timmerman en opzichter bij diverse werkzaamheden in en rond de kerk. 30 Jaar eerder, in 1882, was Rietman al degene die kerk en pastorie moest opknappen 'omdat dit een gunstige invloed kan hebben op het spoedig krijgen van een eigen leraar'. En in 1906 nog was hij betrokken bij de restauratie van de kerk. Het plan van Rietman zal in de hoofdlijnen wel niet veel hebben afgeweken van dat van Mulder, maar in de details en in de kostenberamingen zal wel het nodige verschil hebben gezeten. Vandaar de benaming *'een ander plan - van den heer Rietman'*.

Voorlopig wordt er even niet vergadert, maar krijgt Jochem Rietman waarschijnlijk de nodige tijd om zijn plannen en tekeningen uit te werken. Dit zal vast gebeurd zijn met de nodige 'voeling' met den Haag, want de contacten met Mulder blijven. Ondertussen worden op de dankdag, begin november, de zitplaatsen opnieuw voor een half jaar verhuurd. 2 Maal per jaar verhuuren blijkt in ieder geval méér op te brengen dan 1 maal. Het eerste wat op de vergadering van 28 december 1911 besproken wordt is een brief van onze rijks-architect. Hij verzoekt de catechisatiekamer op het terrein van de voormalige bakkerij en niet naast de kerk, zoals hij in zijn plan had aangegeven, te bouwen. Geen beslissing wordt hierover genomen, maar besloten het verzoek aan te houden.

Wel wordt besloten dat notabel van der Kamp met aannemer Rietman moet gaan overleggen, dat deze in het bestek zal opnemen dat tijdens de verbouwing de Godsdienstoefeningen niet gestoord mogen worden en het orgel op de werkdagen voldoende afgedekt wordt tegen stof. Dat laatste zal nog wel gaan, maar of Rietman dat eerste wel heeft kunnen beloven...?

J. RIETMAN,
TIMMERMAN EN AANNEMER.
MACHINALE HOUTBEWERKING.
NIEUWEWEG Wijk I No. 111

L. T. 1912

Aan het eind van de volgende maand, het is dan inmiddels al 1912, heeft Jochem Rietman een 'proefdruk van het bestek der aanstaande kerkverbouwing' gereed. Dit wordt nu gelezen en besproken. De opgetekende op- en aanmerkingen worden met de aannemer besproken. Onder andere moet de in het bestek opgenomen vuren balk onder de galerij plaats maken voor een ijzeren balk.

Verder wordt met algemene stemmen besloten f 12.000,- (zegge twaalf duizend gulden) te lenen om daarmee de onkosten van de aanstaande verbouwing te kunnen bestrijden. H.J. Bruins en A. Snoeijer worden aangewezen om met de heer Bruna (lid der Spaarbank) te spreken over lening, rente en aflossing.

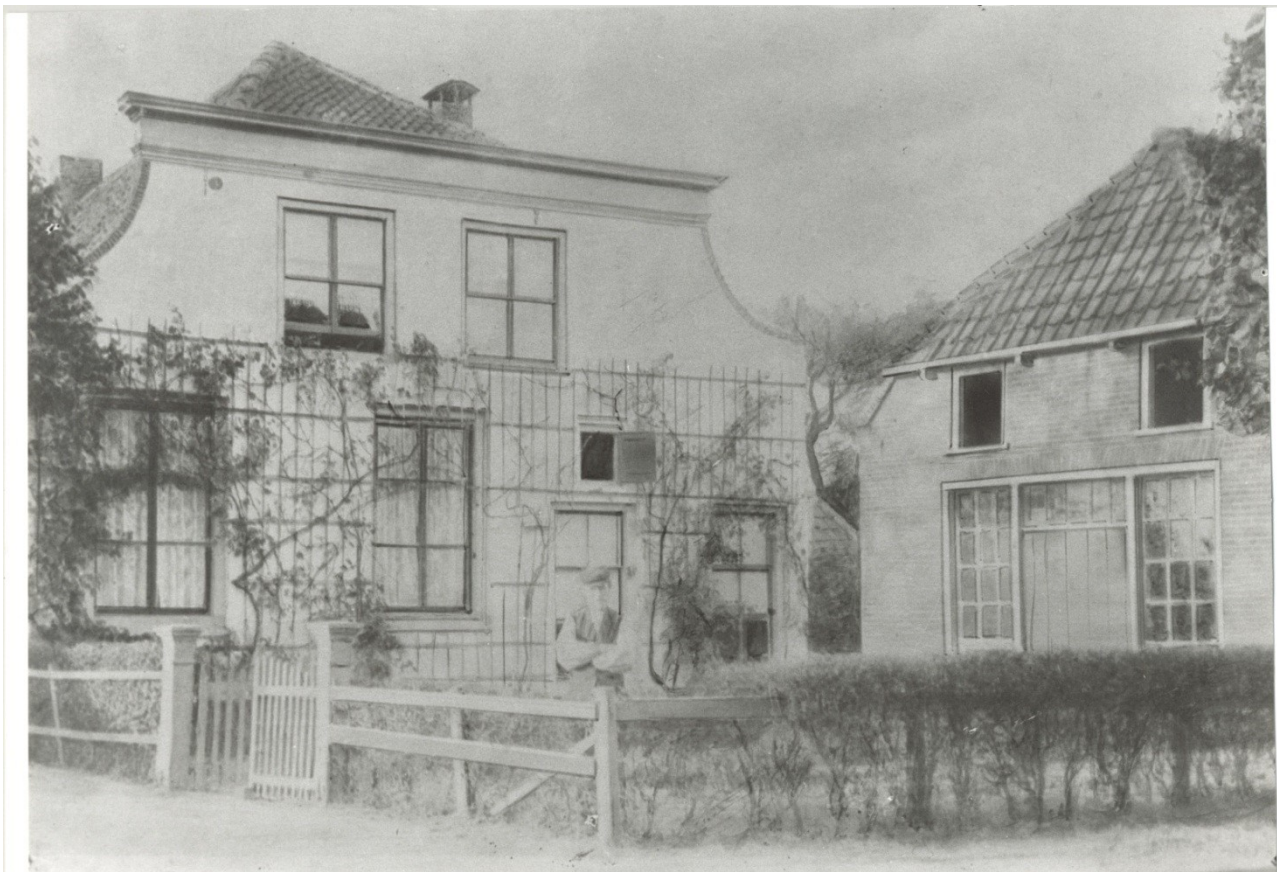
1 Februari gaat er een keurige brief naar Zwolle. De kerkvoogden stellen het Provinciaal College van Toezicht in kennis van het genomen besluit tot kerkuitbreiding, de aanleiding hiertoe en de wijze van financiering. Ook worden bestek en tekeningen meegestuurd. Al de volgende dag vergadert dit college en bespreken het verzoek om goedkeuring. De daaropvolgende dag, 3 februari gaat er een brief naar IJsselmuiden. Het college te Zwolle heeft kennis genomen, plaatst enkele opmerkingen over de financiering én komt met bezwaren ten aanzien van de situering van de catechiseerkamer.

Op maandagmiddag 12 februari (des namiddags om 1 uur) maken de kerkvoogden, ditmaal zonder notabelen, een kort maar krachtig besluitenlijstje.

- a. besloten wordt de leerkamer te plaatsen op het terrein van de voormalige bakkerij;*
- b. omdat het Prov. Col. van Toezicht alle schuld gaarne onder één hypotheek gebracht wil zien wordt besloten de schuld aan de heer Ravenshorst af te lossen;*
- c. machtiging aan te vragen om ingeval het noodig blijkt f 14.000,- te leenen met aflossing van f 500,- per jaar de eerstvolgende 10 jaren, f 600,- per jaar de daaropvolgende 10 jaren en f 700,- per jaar de daaropvolgende jaren (Ds. Zandt heeft die zaken met de voorzitter van het Prov. Col. van Toezicht besproken);*
- d. de kerkverbouwing te doen geschieden onder medetoezicht van de heer Ad. Mulder te 's Gravenhage.*

Dat de heer Mulder medetoezicht op de verbouw zal houden is denkelijk meer een besluit van overheidswege, maar om het op deze manier in de notulen op te nemen houden de kerkvoogden de eer aan zichzelf. Ook het besluit over de plaatsing van de leerkamer is, zoals we al lazen, niet hun eigen idee. In eerste instantie was deze nieuwe leerkamer gesitueerd pal achter het nieuwe noordelijke transept, tegen het koor aan. Het Provinciaal College van Toezicht, misschien wel in samenspraak met rijks-architect Mulder, kwam echter met het verzoek deze leerkamer verder van de kerk af te plaatsen en wel op het terrein van de afgebrande bakkerij. *'Zodanig dat vanaf de straatweg het uit bouwkundig oogpunt zo schoone deel der oude kerk zichtbaar blijft en niet door een uiteraard eenvoudig lokaal aan het oog wordt onttrokken.'* Het terrein dat beschikbaar is komt het college namelijk ruim genoeg voor om het lokaal afzonderlijk te plaatsen. Over de afgebrande bakkerij in een ander artikel in dit tijdschrift meer.

Tot aan eind mei, wanneer de eerste steen van de uitbreiding al ongeveer een maand op z'n plek zit, blijven kerkvoogden zeuren om een vergunning voor een catechiseerkamer pal naast de kerk. Tevergeefs echter. Uiteindelijk is de nieuwe leerkamer veel groter geworden dan in eerste instantie de bedoeling was. Ook kreeg het geen plat dak, maar een hoge kap. Het zicht vanaf de weg op het koor is er dus wel gebleven, maar veel stelt dat niet voor.

Jochem Rietman voor zijn huis ('huize Java') en werkplaats aan de Dorpsweg

Bouwaanvraag en de aanbesteding

Op 15 februari 1912 wordt door de kerkvoogden een aanvraag voor een bouwvergunning gedaan. Aan Burgemeester en Wethouders wordt een beleefd verzoek gedaan de benodigde vergunning te mogen bekomen om de kerk volgens bijgaande tekening en overeenkomstig de plaatselijke bouwverordening te verbouwen. Ruim een week later stuurt Jochem Rietman hier een brief achteraan met alle tekeningen en het complete bestek. Tevens met de opmerking dat de grond waarop het gebouw komt te staan minstens 6 à 7 meter diep uit zand bestaat, zodat een paalfundering beslist onnodig is.

Het college van B&W te IJsselmuiden gaat met deze bouwplannen naar hun adviseur, de al eerder genoemde architect Broekema te Kampen. Deze bekijkt alles en geeft het college schriftelijk advies. Zijn adviseurschap in IJsselmuiden duurde van 1904 tot aan de Tweede Wereldoorlog. Zijn werkzaamheden waren hier het omvangrijkst. Hij beoordeelde er vele honderden aanvragen.

Naast enkele opmerkingen over de riolering, ijzeren balken en verankeringen, heeft Broekema vooral iets over de fundatie te zeggen. Hij vindt dat de beweringen van Jochem Rietman alle grond missen omtrent de juiste toestand van de bodem, omdat hem is gebleken dat op slechts 30 meter afstand de bodem terdege een veenlaag heeft van ongeveer 1 à 2 meter diepte. Broekema is alleen overtuigd wanneer ter plaatse een grondboring zal plaats vinden. Onder toezicht!

1 Maart krijgen Burgemeester en Wethouders bericht dat bij de heden morgen gedane grondboring is gebleken dat op 2 plaatsen op een diepte van ca. 4 meter nog goed zuiver zand wordt gevonden. Broekema acht het thans geen bezwaar meer de kerk te doen bouwen, met dien verstande dat de fundamenten op de natuurlijke zandlaag worden aangelegd.

Het wordt nu tijd om door te pakken. Hoewel er in een maand van geen vergadering en geen notulen vast wel van alles is gedaan, moet het komen tot de daadwerkelijke bouw. Men wil namelijk koste wat het kost voor de winter onder de nieuwe pannen zijn. Op donderdagmiddag 14 maart vindt de aanbesteding van het werk plaats, nadat een week daarvoor in de Kamper Courant dit voornemen was bekend gemaakt.

Aanbesteding.
Het Kerkbestuur der Ned. Herv. Gem. van IJsselmuiden en Grafhorst is voornemens **Donderdag 14 Maart 1912** des namiddags om **3** uur in de kerkekamer aan te besteden,
het verbouwen en vergrooten van het Kerkgebouw en de Catechiseerkamer.
Aanwijzing Vrijdag 8, Zaterdag 9 en Maandag 11 Maart a.s. telkens des namiddags van 2 tot 4 uur. Bestek en tekening zijn tegen betaling van f2.— per stel verkrijgbaar bij J. Rietman, Timmerman te IJsselmuiden, bij wien tevens alle noodige inlichtingen te bekomen zijn.

Op de bewuste donderdagmiddag worden bij aannemer Rietman 10 inschrijfbiljetten ingeleverd door even zoveel aannemers. Diezelfde avond vergaderen kerkvoogden en notabelen, terwijl ook dominee Zandt weer van de partij is. De kaarten liggen op tafel...

Van de op heden gehouden aanbesteding van de verbouwing en vergroting van het kerkgebouw was L. van Dijk Hz te Kampen de laagste inschrijver. Met algemeene stemmen wordt besloten aan L. van Dijk Hz het verbouwen en vergrooten van de kerk te gunnen voor f 12980,-.

Op hetzelfde werk werd ingeschreven door

<i>H.J. Sluiter</i>	<i>te Zwolle</i>	<i>voor</i>	<i>f 15650, -</i>
<i>H.J.C. Hellendoorn</i>	<i>te Zwolle</i>	<i>voor</i>	<i>f 15960, -</i>
<i>Firma Groenenberg, Kruithof en Sloet</i>	<i>te Zwolle</i>	<i>voor</i>	<i>f 15620, -</i>
<i>G. Westenbroek</i>	<i>te Zwolle</i>	<i>voor</i>	<i>f 15777, -</i>
<i>L. Meijer</i>	<i>te Zwolle</i>	<i>voor</i>	<i>f 14800, -</i>
<i>P.J. Koedijk</i>	<i>te Zwolle</i>	<i>voor</i>	<i>f 14290, -</i>
<i>Gebr. Heutink</i>	<i>te Genemuiden</i>	<i>voor</i>	<i>f 17547, -</i>
<i>G. Londo</i>	<i>te Kampen</i>	<i>voor</i>	<i>f 13540, -</i>
<i>G.J. Veldkamp</i>	<i>te Kampen</i>	<i>voor</i>	<i>f 13370, -</i>
<i>L. van Dijk Hz</i>	<i>te Kampen</i>	<i>voor</i>	<i>f 12980, -</i>

Ook hiervan doet de Kamper Courant op de zaterdag erna uitvoerig verslag. Aannemers worden met naam en ingeschreven bedrag zwart op wit aan het publiek getoond.

De aannemer aan wie het werk van de vergroting van de kerk werd gegund was Lubbertus van Dijk Hendrikzn. Lubbertus werd geboren in 1875 te Kampen als zoon van Hendrik van Dijk en Everdina Londo, was getrouwd in 1901 met Geesje van Dijk, was timmerman / aannemer en woonde aan de vloeddijk 141 te Kampen. Deze aannemer vermeldt op het inschrijfbiljet de namen van 2 borgen, namelijk de schilder J. van Lochem en de stucadoor J.H. Brüggemann. Beide dus collega's uit de bouw. Deze beide heren zullen enkele maanden later ook nog aan de kerk komen te werken.

Het bestek en de voorwaarden, keurig gedrukt en gebonden, zijn bewaard gebleven. Het werk wordt in de inleiding als volgt beschreven:

'Het werk bestaat in : het aan de Zuidzijde bij te bouwen gedeelte, het bestaande gedeelte aan de Noordzijde weg te breken, en daarvoor een nieuw gedeelte, gelijk aan de Zuidzijde, bij te bouwen; in aansluiting met het koor en Westelijk gedeelte; het wegbreken van de Catechisatiekamer, en daarvoor een nieuwe in de plaats bouwen, het kamertje aan de Noordzijde wegbreken, de bestaande galerij afbreken, aan de Zuidzijde eene nieuwe te maken, het koor af te sluiten met een pui, en wat verder beschreven is in het bestek.'

De volgende zaken uit het bestek trekken nog onze aandacht. De beenderen, die bij het graven te voorschijn komen, moeten op een aan te wijzen plaats begraven worden en mogen in geen geval zichtbaar blijven liggen. Dit zullen er vast niet weinig geweest zijn. De aannemer dient verder te beginnen met de zuidelijke beuk aan te bouwen, deze zoveel mogelijk klaar te maken voor gebruik, dan ineens de oude muur weg te breken om deze nieuwe aanbouw te kunnen gebruiken. Dan kan de bestaande noordelijke beuk met vloerdelen worden afgesloten (dichtgetimmerd) en worden afgebroken en herbouwd. En, wat heel belangrijk is, de aannemer dient het werk zó te regelen dat de dienst ten hoogste één zondag stilstaat! Dadelijk na de gunning moet de aannemer beginnen. 1 Mei moet de zuidelijke beuk in gebruik worden genomen, 1 augustus dient het gehele werk te worden opgeleverd. Rietman heeft dit bestek in januari geschreven. De data van 1 mei en 1 augustus zullen later zijn aangepast, want de eerste steen is pas in de laatste week van april gelegd.

In deze zelfde vergadering (14 maart) komt nu ook het maken van nieuwe banken ter sprake. Rietman stelt voor de banken te laten maken naar het model van de banken in de nieuwe Gereformeerde Kerk te Kampen; zonder deurtjes. De vergadering kan met dat voorstel niet meegaan, maar besluit met algemene stemmen de banken naar oud model, dat is met deurtjes, maar de zitting enigszins gewijzigd (hol) te laten maken. Tevens wordt met 7 tegen 5 stemmen besloten de banken die nabij de ingang onder de toren zullen komen rond te laten maken. Op het werk van het maken van nieuwe banken zal ook kunnen worden ingeschreven. Rietman gaat dit regelen. Wat hij verder nog mag doen is een prijsopgave vragen van centrale verwarming in de kerk.

De bouw

Vrijdag 26 april 1912 is een bijzondere dag. Onder grote belangstelling wordt door dominee Pieter Zandt, als voorzitter van de kerkenraad der Hervormde Gemeente van IJsselmuiden-Grafhorst, de eerste steen van het nieuwe gedeelte van de kerk gelegd. Op deze warme en zonovergoten voorjaarsdag verheugt men zich in een schitterend en uitdagend bouwproject. Vreemd genoeg besteedde de Kamper Courant dit keer geen aandacht aan de gebeurtenis in ons dorp, zodat we geen verdere bijzonderheden kunnen melden.

De bouw is nu in volle gang. Aannemer van Dijk heeft het werk grotendeels uitbesteed aan een onderaannemer. Dit is niemand minder dan Johannes Felix. Hij is hier met zijn voltallige personeel aan het werk. We weten niet of Felix dit al vóór het inschrijven met van Dijk heeft besproken. Zelf heeft hij immers niet ingeschreven. Mocht dat misschien niet als gemeentelid? Of was dat gewoon niet verstandig? Wel weten we dat dit aannemersbedrijf veel meer werk voor de hervormde gemeente deed en had gedaan. Ook de uitbreiding van 1848/49 was hun werk geweest. En wat hebben ze in later jaren allemaal niet gebouwd. Denk maar aan de kerk te Grafhorst en het verenigingsgebouw 'de Zaaier'. In ieder geval blijft de hele happening voor de kerkvoogden en notabelen een 'ons kent ons' gebeuren. Rietman is de opzichter en Felix de aannemer.

Johannes Felix

geboren op 18 augustus 1867 te IJsselmuiden (Wijk 1 no 15), zoon van Frederik Felix en Johanna de Boer, van beroep timmerman, overleden op 14 maart 1951 te IJsselmuiden.

Vanaf zijn 19^e ook een jaar of 12 orgeltrapper geweest in de Dorpskerk, een zeer bescheiden bijbaantje. Tijdens het orgelspelen moest de orgeltrapper door te pompen zorgen voor voldoende lucht in de blaasbalg van het pijporgel.

Gehuwd op 27-jarige leeftijd op 19 mei 1895 te IJsselmuiden met de 20-jarige Truitje van der Weerd, geboren op 19 januari 1875 te Kampen, dochter van Peter van der Weerd en Petertje van der Weerd. Overleden op 17 juni 1948 te IJsselmuiden op 73-jarige leeftijd

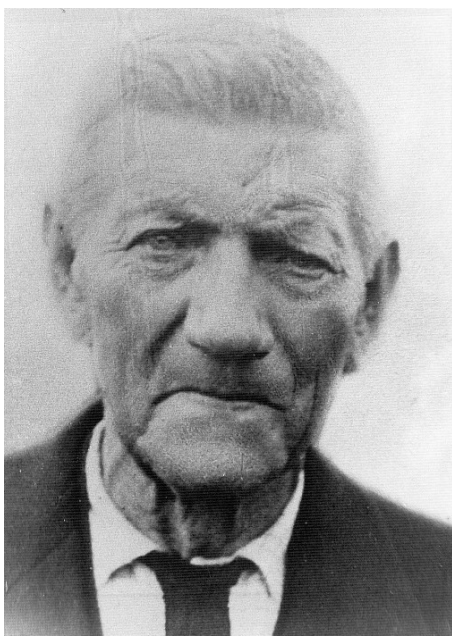
Uit dit huwelijk als oudste kind geboren:

Frederik Felix, geboren op 10-11-1895 te IJsselmuiden, gehuwd met Geertje van de Vegt, aannemer te IJsselmuiden

Verder nog geboren 5 zonen en 4 dochters waarvan er 1 slechts enkele maanden leefde

Op 07-12-1904 vertrekken zij naar IJsselmuiden en vestigen zich in Wijk I nr. 37, Woonden en hadden een werkplaats aan de Dorpsweg ergens tussen de kerk en de voormalige pastorie in.

Aannemer Johannes Felix is een volle neef van koster Gerrit Felix - hoewel deze 28 jaar ouder is.

Nationale Militie:

Johannes Felix, timmerman, wonende te IJsselmuiden, vader overleden, inschrijving IJsselmuiden van het jaar 1886 voor de lichte van het jaar 1887, nr. 8, is van dienst vrijgesteld uit hoofde van het overlijden van zijns broeders plaatsvervanger in diensttijd, d.d. 30-04-1895. Signalement: 1m 692mm, aangezicht rond, voorhoofd gewoon, ogen blauw, neus gewoon, mond gewoon, kin rond, haar blond, reden van vrijstelling: broederdienst, adviescommissie, vrij art. 50,70

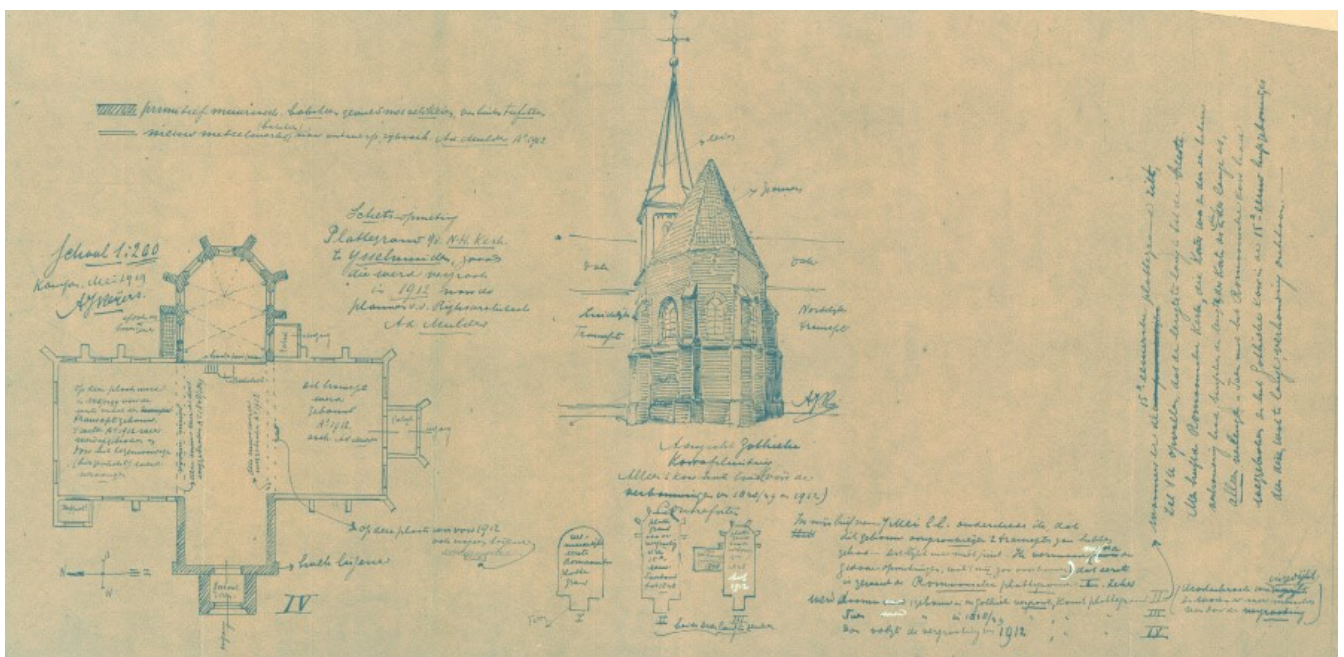
16-03-1887.

Het college zal in deze maanden vast vaak in kleiner of groter aantal te vinden zijn geweest in en rond de kerk. Ook wordt er iets frequenter officieel vergaderd. 2 Mei wordt breedvoerig met Rietman over diverse opgaven voor centrale verwarming gesproken. 6 Mei besluit men dan ook zo'n centrale verwarming aan te schaffen. Ook wordt nog met algemene stemmen besloten het besluit van 14 maart, betreffende de banken in de kerk, te vernietigen en geen ronde banken te laten maken wegens verlies van plaatsen. Tevens wordt besloten de banken vanaf de zitting tot de vloer dicht te laten maken en niet, zoals de timmerman J. Rietman voorstelde, onder de zitting open.

Op vrijdag 17 mei is men alweer bij elkaar. Nu om onder andere om te komen tot een verdeling betreffende het rondgaan in de gemeente om voor de kerkverbouwing te collecteren. Aan ds. Zandt zal verzocht worden lijsten gereed te maken en het van den kansel af te kondigen. Gecollecteerd wordt in de wijken Oosterholt, Zwolscheweg, Dorp en Dijk, Zandberg en Plas, Grafhorst, Zeedijk, Eiland en ook aan de kerkgangers uit Kampen wordt gedacht. Ook de dominee doet samen met een kerkvoogd een wijk!

Omdat het gewelf in de kerk boven het orgel niet best meer is, is kerkvoogden in overweging gegeven dat gedeelte te vernieuwen. Na bespreking daarover op 24 juni wordt met algemene stemmen besloten het gewelf vanaf de toren tot aan het nieuwe gedeelte te verbouwen en tevens hoger te maken. Verder wordt besloten de afbraak van de kerkverbouwing door koster G. Felix tegen contante betaling te laten verkopen (op donderdag 27 juni a.s. 's avonds om 6 uur), terwijl Kerkvoogd Snoeijer, daartoe aangewezen, aantekening van het verkochte zal houden. Het gaat hier om de materialen die zijn vrijgekomen bij het afbreken van het noordelijk transept van 1848/49 en die niet bij deze uitbreiding kunnen worden hergebruikt. In het bestek staat namelijk diverse malen aangegeven dat bepaalde onderdelen van de nieuwbouw kunnen worden gerealiseerd van oud materiaal. Oud ijzer, puin, brandhout, een goot, zink, pannen, een kachel en een boom brengen samen toch nog ruim 260 gulden op.

Bij de sloop van een gedeelte van de zuidelijke zijgevel t.b.v. de aanbouw van de zijbeuk, heeft de toenmalige bouwkundig opzichter van de gemeente Kampen, de heer A. J. Reijers, tijdens de sloop van dit muurgedeelte een foto van deze muur gemaakt. Hij schreef op de achterzijde van deze foto "dit zéér oude muurwerk, z.g.n. kistwerk (tufsteen met een vulling van veldkeien) duid op een zéér hoge leeftijd van deze kerk". Reijers was ook docent, tekenaar, maar bovenal een gedreven historicus. Ongetwijfeld heeft hij de verbouw op de voet gevolgd, speurend naar sporen uit een ver verleden... En passant maakte hij onderstaande schets met de nodige aantekeningen.

8 juli wordt er weer een officiële vergadering gehouden en wel in de kerk. Ook de dominee komt langs. Tijdens dit vergaderen, te midden van het werk wat natuurlijk ook het belangrijkste agendapunt is, komt men overeen nog een tweede galerij in de kerk te laten bouwen. Iets wat dus gek genoeg in eerste instantie niet de bedoeling is geweest. Opzichter Rietman, ter vergadering geroepen, deelt haar mee, *dat deze bouw der galerij de kosten van f 500,- wel niet te boven zullen gaan*. Dan volgt een uitvoerige bespreking over het aanleggen van een centrale verwarming. De keuze valt op een 'laag water stoomdruk verwarming'.

De heer Telder uit Kampen wordt ter vergadering genoodigd, komt en wil deze geheel naar de eischen van den tijd in beste orde leveren voor de som van f 1900,-. Nadat én Telder én Rietman ons even verlaten hebben, besluit de vergadering met algemeene stemmen de leverantie op te dragen, maar bovendien nog te bedingen, dat Telder in den eersten tijd de machines en etc. op gang zal helpen en tot 1 maart 1914 voor heel de centrale verwarming in kerk en bijgebouwen volle garantie zal geven. Telder ter vergadering teruggenoodigd zegt op genoemde conditiën de leverantie te willen aannemen.

D. J. TELDER OUDESTRAAT KAMPEN.

IJZERWAREN :: HUISHOUDELIJKE EN ELECTRISCHE ARTIKELEN :: SMEDERIJ
 :: :: AANLEG VAN GAS- EN WATERLEIDING. :: ::

:: AGENT VAN
 LIPS' BRANDKASTEN EN SLOTEN
 :: PFAFF NAAIMACHINES ::
 :: JAARSMAS HAARDEN ::
 JUNKER & RUH KACHELS EN
 HAARDEN.

FABRIKANT VAN ::
 PRACHTIGE EN DEGELIJKE
 :: GASFORNUIZEN, ::
 WAARVAN OP AANVRAGE PRIJS-
 COURANT MET TEEKENING EN
 ATTESTEN WORDT GEZONDEN.
 FABRIEK HOFSTRAAT.
WERKENDE MET ELECTR. DRIJFKRACHT.

D 3 den Heer J.Rietman . Kampen,

prys der materialen .

By de aanleg is niet begrepen het eventueel slaan van een nortonpyp voor wel-
 water, wat u zoo noodig de loodgieter gelieve op te dragen, wel is in de prys
 begrepen de benoedigde pomp hiervoor .

Dan zal door de timmerman of metselaar de noodige gaten en sleuven
 gemaakt moeten worden, wat eveneens in voorenstaande opgaven niet is begrepen.

Uw geeerde opdragt zeer gaarne tegemoet ziende ,verblyf ik met

Hoogachtig

Uw Ed, Dw Dienaar .

Bij sloop- en graafwerkzaamheden in het oude deel van de kerk, pal onder het orgelbalkon, stuitte de werklieden op de ingang van een grafkelder. Zoals wel valt te begrijpen moest hier natuurlijk even voorzichtig in gekeken worden. Het betrof een kelder van bijna 4 meter lang met daarin 5 kisten, althans wat daar van over was. Aan de hand van een in 1885 in deze kelder opgehangen loden bordje kon worden geconcludeerd dat de kelder ook toen (in het geheim) open was geweest.

Jochem Rietman heeft hier thuis het nodige over verteld. De nieuwsgierig geworden kinderen mochten na lang aandringen mee naar de kerk om ook even te kijken. Een dochter van de toen ongeveer 18 jarige zoon Hendrik heeft vaak gehoord dat dit bezoek een behoorlijke indruk heeft gemaakt, met name natuurlijk op de jongsten!

De kelder is weer toegedekt en bleef tot 1969 ongeopend. Ook in dit jaar kon men zich bij het restaureren van de kerk niet bedwingen de doden met rust te laten. Nog weer later is ontdekt dat het niet ging om 5 monniken, wat altijd werd beweerd, maar om de stoffelijke overschotten van leden van de adellijke familie Gansneb genaamt Tengnagel.

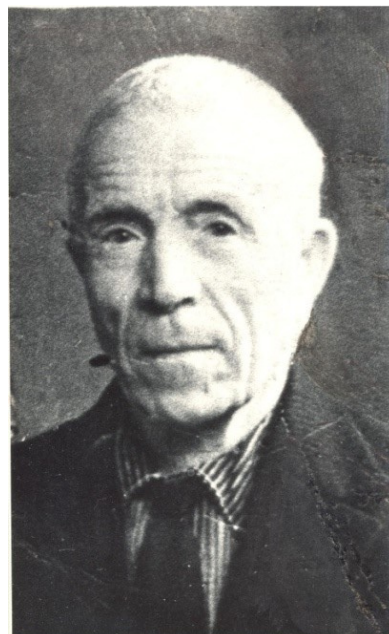
Ook de notulen van de volgende vergadering (1 augustus) geven aan dat er weer enkele belangrijke besluiten moesten worden genomen. Rietman deelt mee dat de lambrisering in het koor te kort is, nu de banken weggebroken zijn. Hij is van gevoelen dat dat beschot weggenomen moet worden, dan kunnen die planken worden hergebruikt en de muur door een stukadoor worden gerestaureerd. Ook acht J. Rietman het noodzakelijk dat er nieuwe ramen in het koor komen. Hij stelt voor er ramen in te laten maken in dezelfde geest als die in het nieuwe gedeelte van de kerk. Aldus wordt besloten. Ook besluit men op advies van Rietman de oude banken te gebruiken voor de galerij en in de nieuwe noordelijke vleugel eveneens nieuwe banken te laten timmeren. Beide vleugels worden zo ook vrijwel identiek, wat natuurlijk ook wel net zo mooi is! De timmerman die in deze maanden druk is met het vervaardigen van de vele banken en stoelen is Jan Bos Andrieszn. Rietman maakte ook hiervoor het bestek.

Jan Bos

Geboren op 2 februari 1876 te IJsselmuiden
Zoon van Andries Bos en Klaasje Blankvoort

Trouwt op 7 mei 1903 te IJsselmuiden met
Gerrigje Brink
Geboren op 21 maart 1880 te IJsselmuiden
Dochter van Lammert Brink en Arentje Stoel

Uit dit huwelijk 1 kind:
Andries Bos, geboren op 18 maart 1904 te
IJsselmuiden,
trouwt in 1924 met Hendrikje Zwep

Enkele weken later besluit men ook de banken in het oude gedeelte van de kerk te vervangen voor nieuwen, in dezelfde geest als die in de beide vleugels. Met het oog op de te leggen buizen voor de verwarming wordt bekeken hoe de stoelen zullen worden geplaatst. Rietman komt nog met het plan om een bank vóór de kansel, buiten het doophek, te laten maken, ruim genoeg voor 9 personen. Volgens zijn voorstelling zou in het midden van die bank een plaats zijn voor de voorlezer en aan weerszijden zouden ouderlingen en diakenen kunnen zitten. *'Hoe ook als zeer practisch voorgesteld, wordt dit voorstel als onpractisch met op één na algemeene stemmen verworpen.'* Eind november, dat is nog vóór dat de nieuwe banken zijn geschilderd, wordt gesproken over een deel van de banken in de kerk waarover geklaagd is. Deze banken blijken niet ruim genoeg voor vrouwen te zijn. Besloten wordt die banken wijder te laten maken.

Tot aan 20 juli is het echt mooi weer geweest. Dit heeft de verbouw vast bespoedigd. Maar daarna, tot half september, zorgt bijzonder veel neerslag ervoor dat juist deze augustusmaand de op één na natste ooit is geworden. Ook waren de maanden van de nazomer van 1912 beduidend kouder dan normaal. Een zeer heftige zomerstorm heeft de nieuwbouw eveneens op de proef gesteld. Deze weersomstandigheden zullen het bouwen, maar zeker ook het kerken op zondag tijdens deze periode, niet hebben veraangenaamd.

De kerkuitbreiding is wat het bouwen betreft inmiddels voltooid. Vermoedelijk kan de gemeente zo rond 1 september gebruik maken van beide vleugels met een nieuwe opstelling van banken en stoelen. In de

genoemde uitgave van 'Bouwwereld' beschrijft Mulder het als volgt: *'Inwendig wordt de triomfhoog die het koor van het overige kerkdeel scheidt van een houten en glazen wand voorzien waartegen de predikstoel met klankbord zijn plaats vindt. Door deze plaatsing is de Predikant vanaf alle zitplaatsen te zien, de afstand om te spreken niet te groot, terwijl door de glazen afscheiding de kerk over hare geheele lengte is te overzien. Het koor wordt tot consistoriekamer ingericht.'*

In de vergadering van 7 oktober komen een aantal zaken die betrekking hebben op de afwerking aan de orde. Het koor moet van goten worden voorzien en de steunberen om het koor met leien worden bedekt. Ook is het noodzakelijk dat er een straatje wordt gelegd van de weg naar de leerkamer, van de leerkamer naar de consistoriekamer en een van het hek naar de ingang van de noordelijke vleugel. De muur tussen het kerkhof en het terrein van de voormalige bakkerij moet worden weggebroken en achter de leerkamer komt een schuurtje voor de berging van cokes. Verder worden buiten ergens twee urinoirs geplaatst en maakt men drie stoepen voor de deuren.

Rietman krijgt permissie de 3 kronen in de kerk op te hangen, daar waar hij dat het geschiktst acht. Ook mag hij kasten in de leerkamer laten maken voor onder andere de Jongedochtersvereniging. Tenslotte wordt hem opgedragen op het losse werkvolk dat bij de kerkverbouwing werkzaam is toe te zien. Of dit min of meer een bemoediging ofwel een vermaning is, weten we niet.

Aannemer Johannes Felix met enkele zonen en met het personeel

Verder wordt op dit moment gesproken over de aanbesteding van het verfwerk. Het voornemen is het nieuwe gewelf te laten verven en het buitenwerk in orde te laten maken en op dit werk te laten inschrijven door een 8-tal schilders uit IJsselmuiden, Kampen en omgeving, nadat Rietman deze heeft uitgenodigd en het werk heeft aangewezen. We lezen hier verder niets meer over, maar in de kasboeken zien we dat de Kamper schilder H.J. Steller in april 1913 wordt uitbetaald voor al het verrichte schilderwerk.

De nu al dikwijls vermelde catechiseerkamer of leerkamer is het fraaie gebouw, direct naast de kerk, wat we nu al weer meer dan 20 jaar 'het Baken' noemen. Tot de bouw van 'de Zaaier' in 1958 hét verenigingsgebouw van de hervormde gemeente, daarna jaren lang verhuurd, maar nu dus weer volop in gebruik. De leerkamer heeft een voorganger gehad, eenzelfde soort gebouw, nog veel korter op de kerk. Dit pand, gebouwd in 1891 en dus maar 23 jaar oud geworden, wordt in een verzekeringspolis genoemd: *'een consistoriekamer, van steen gebouwd, met losse pannen gedekt, zonder bedrijf, staande te IJsselmuiden, en door ene deur gemeenschap hebbende met een kerkgebouw, belend door eene bakkerij, van steen opgetrokken, met door riet onderschoten pannen gedekt en tribune, stoelen, banken, kachel en verdere goederen aanwezig in verzekerd pand.'*

Deze leerkamer en tevens consistorie was dus door middel van een deur verbonden met de kerk. Ze was in 1891 gebouwd op het kerkhof naast de kerk, waarvoor een vergunning tot ontgraving op de begraafplaats nodig was. Opgegraven beenderen moesten onder behoorlijk toezicht van de politie worden herbegraven. Hoewel het kerkhof al enkele decennia niet meer werd gebruikt, zullen oudere mensen toch wel weet hebben gehad van de rustplaats van een of meerdere geliefden die nu werden geruimd. Veel ruimte voor sentimenteel gedoe was er toen kennelijk nog niet...

Wanneer het inmiddels november is geworden, lezen we in de Kamper Courant dat de verbouwing nu haar voltooiing nadert. Zondag 3 november wordt de 2e galerij in gebruik genomen en vanaf dan zijn alle plaatsen dus klaar om in bezit genomen te worden. Omdat het verwerk én de aanleg van de verwarming nog niet klaar zijn, moet de officiële inwijding nog enige tijd worden uitgesteld. Eind november worden in verband met de verbouwing de assurantiepolissen nagezien en wordt het verven van de banken aanbesteed. Dezelfde 8 schilders schrijven weer in. Het voordeligst is men uit bij de 54 jarige huisschilder Jannes van Lochem (van de Oudestraat 209 te Kampen), die voor f 839,- alle stoelen en banken schildert. In februari en eind maart 1913 wordt van Lochem betaald, zodat we aannemen dat de klus in maart ook zal zijn afgerond. Wanneer de centrale verwarming in de gelukkig niet zo strenge winter van 1912-1913 zijn eerste diensten heeft bewezen weten we niet. Het grootste deel van de winter was het in ieder geval nog zinvol de stoven te zetten.

In november wordt het natuurlijk al weer steeds vroeger donker. Vandaar dat in de vergadering gesproken wordt over nieuwe lampen in de kerk en consistoriekamer, opdat deze bij avondgodsdienstoefening voldoende verlicht zal zijn. Kerkvoogd Huisman wordt opgedragen met A. v.d. Berg, koperslager te Kampen, hierover te spreken. Met algemene stemmen wordt een vergadering later besloten om tien lampen tegen de prijs van f 5,75 per stuk aan te kopen. Wat voor lampen dit zijn geweest weten we niet, temeer omdat ze ook niet te zien zijn op foto's uit die periode. Pas in 1928 wordt in de kerk elektrische verlichting aangebracht.

Wat ook nieuw is in de kerk is het tweede bord om 3 collectezakken met lange stelen op te hangen. Dit bord is voor slechts 10 gulden prachtig nagemaakt van het meer dan 200 jaar oude originele exemplaar door H. Jonker sr. uit Kampen. Vanwege het uitbreiden van het aantal zitplaatsen, was het nodig om ook met meerdere personen te collecteren. Er zijn nu 3 'hengels' voor de diakenen én 3 stuks voor de kerkvoogden beschikbaar.

In de laatste maand van het jaar 1912 bespreken de kerkvoogden en notabelen de wens om een koster aan te stellen die voor alle werkzaamheden moet zorgen, zodat het vele werk niet langer door allerlei verschillende mensen hoeft te worden gedaan. Besloten wordt met algemene stemmen, A. Felix tot koster aan te stellen met ingang van 1 Januari a.s.

De oude en de jonge Felix

Op woensdag 19 februari 1913 is het dan eindelijk zover. Op deze dag wordt *'onze vergrote en verfraaide kerk plechtig des avonds in gebruik genomen. Ds. P. Zandt deed dit naar aanleiding van Genesis 18 vers 17 en wel met deze woorden: dit is niet dan een huis Gods. Moge de Heere genadiglijk in vervulling doen treden wat de leraar die avond sprak en hij de gemeente toewenste.'* Deze aantekening in de kerkenraadsnotulen is het enige wat ons van dit gebeuren is overgeleverd. Het KNMI kan ons nog vertellen dat het die avond enkele graden vroom. We gaan er maar vanuit dat de jonge koster Felix de nodige kolen in het vuur heeft gegooid om de nieuwe centrale verwarming eveneens plechtig in te wijden!

Dominee en mevrouw Zandt

Pas in augustus en september daaropvolgend lezen we in de notulen nog over enkele zaken die te maken hebben met de kerkuitbreiding. In de consistoriekamer, die er overigens netjes uitziet zoals wordt opgemerkt, zal de vloer worden belegd met kokosmatten. Verder wordt besloten om Brüggemann, stucadoor te Kampen, de leerkamer te laten witten. Deze J.H. Brüggemann was overigens ook een van de borgen voor aannemer van Dijk. Met H. de Lange, smid alhier, wordt gesproken over een kachel in de leerkamer.

De krant van 2 Maart 1913 bericht: *'In den boekwinkel van Vos staat een foto uitgesteld (door den heer G.Sloot) van het inwendige van de verbouwde kerk der Hervormde Gemeente te IJsselmuiden. Het is een werk, waarvan de gemeente eer heeft en dat zij dit mag hebben laat ook de foto duidelijk uitkomen. Genomen uit den ingang van Zuid naar Noord, geeft de foto heel het schip weer met spreekstoel, het tongewelf, de fraaie kronen en daaronder de lijning van banken en zitplaatsen in een kerkgebouw, waar geen ruimte over is.'*

Met het plaatsen van een gedenksteen in het portaal van de kerk aan de Dorpswegkant wordt de verbouw afgesloten. De namen van de kerkenraadsleden en alle kerkvoogden en notabelen worden op deze manier voor altijd verbonden aan dit grootse gebeuren, nu al weer 100 jaar geleden!

Hoe is het allemaal gefinancierd en wat heeft het gekost...

De hele boekhouding van de kerkuitbreiding, alle ontvangsten en uitgaven, zijn ondergebracht in het boekjaar 1913. Zij geven een duidelijk beeld van de verschillende kosten die zijn gemaakt. En hoe dit werd gefinancierd natuurlijk. In de maanden vóór de kerkuitbreiding hebben kerkvoogden en notabelen zich uiteraard gebogen over de mogelijkheden en de onmogelijkheden wat de kerkelijke kas betrof. De totale kosten werden geschat op f 15.000,- en dat hoefde geen bezwaar te zijn. Een lening van f 10.000,- en de gelden uit de Spaarbank te Kampen zullen voorzien, samen met wat renteloze aandelen met uitloting of anderszins.

Zo tegen het einde van de bouwerij deelt Rietman mee dat de verbouwing in haar geheel f 15.836,- gaat kosten, waarbij nog f 1.900,- komt voor de centrale verwarming. De genoemde boekhouding van 1913 geeft aan dat de uiteindelijke kosten nog veel hoger zijn. Dat is uiteraard ook het Provinciaal College van Toezicht niet ontgaan, die in haar notulen vermeldt dat: *'Ijsselmuiden blijkt te royaal te zijn geweest bij de verbouwing van de kerk. Er is iets fraais tot stand gekomen, maar het heeft teveel geld gekost. Nu vraagt de Nutsspaarbank te Kampen ook zekerheid voor de naast de hypothecaire geldlening ad f 13.000,- bestaande losse lening ad f 3.400,-. Besloten wordt hiertoe mede te werken'*. Hoewel te royaal, toch is het boekjaar 1913 goed en positief afgesloten. De opbrengst van verkocht land aan de Trekvaart (f 8.000,-) heeft enorme gaten kunnen dichten. En het was het geld zeker waard. Voor de verzekering schat men de waarde van kerk en leerkamer op een slordige f 25.000,-.

Inkomsten 1913:

Gecollecteerd in de gemeente	f 1229,40
Collecte bij de inwijding der kerk	f 60,36
Leening voor de kerkverbouwing	f 13000,-
Verkoop afbraak	f 262,06
Opbrengst verkoop land aan de Trekvaart	f 8000,-
Zitplaatsenverhuur	f 5799,-
Diversen	
Totaal inkomsten 1913	f 31229,62

Uitgaven 1913:

Onkosten kerkverbouwing	f 21670,86
o.a.	
- loodgieter H.J. Schreuder	f 762,67
- glas in lood door Eduard Löhrer	f 394,96
- banken door Jan Bos	f 298,93
- stoelen door W.J. Souer	f 105,00
- verwarming door D.J. Telder	f 1900,05
- schilder J. van Loghem	f 839,00
- schilder H.J. Steller	f 384,08
- stukadoor Brüggemann	f 145,51
- smid A. Rietberg	f 20,70
- kokosmatten van B.J. van Asselt	f 72,63
- L. Bosman vervoer materialen	f 48,45
- opzichter J. Rietman	f 1377,24
- aannemer L. van Dijk Hzn	f 14717,78
- voor koster Felix en zijn zoon enkele honderden guldens extra loon in de maanden van de verbouwing	

Totaal uitgaven 1913 f 29873,67 (waaronder een aflossing van f 3450,-)

Enkele zaken 'na de hand' ...

Vergadering van Kerkvoogden en Notabelen op Maandag 25 Augustus 1913.

Verder wordt gesproken over de herstelling van het kerkorgel (nieuwe blaasbalgen enz.). De kerkelijk ontvanger wordt verzocht met J. Proper, orgelmaker te Kampen, over dat werk te spreken en hem prijs er van te laten opgeven. In tegenwoordigheid van één of meer leden van het Kerkbestuur zal met Proper worden gesproken.

Vergadering van Kerkvoogden en Notabelen op Donderdag 16 October 1913.

In de vergadering van 25 Aug. werd besproken het kerkorgel te laten repareren en J. Proper, orgelmaker te Kampen, de onkosten van dat werk te laten opgeven.

Deze opgave is bij de Kerkvoogden ingekomen en als volgt verdeelt: *een nieuwe reguleur blaasbalg met twee aanvoerders, groot genoeg om het orgel naar behooren te voeden; twee balanceertreden om de blaasbalg in werking te brengen; een nieuwe stelling waarop de blaasbalg geplaatst moet worden; nieuwe ruimere kanalen voor f 275,-; alle pijpen uit het orgel nemen, schoonmaken, opnieuw intoneeren en stemmen voor f 165,-; alle mechanische deelen van het pedaal en de klavieren nazien en herstellen voor f 65,-. Besloten wordt nu al deze herstellingen niet te laten uitvoeren doch alleen een nieuwe blaasbalg met bijbehoren te laten maken. Aan den kerkelijk ontvanger wordt verzocht den orgelmaker Proper dit werk op te dragen.*

10 juni 1915: verder wordt met algemeene stemmen besloten het overige van het kerkorgel (zie notulen verg. 16 Oct. 1913) te laten herstellen.

30 januari 1917 besluit men tot de aanschaf van gordijnen. een leuk stukje (poëtisch) in de notulen:

Salomo zegt in Prediker 11 : 7 : 'Het licht is zoet en het is den oogen goed de zon te aanschouwen'. Toch gaan alle menschen met deze waarheid niet accoord, vooral als de zon de menschen in de kerk in de oogen schijnt. Of dat nu een hinder is, omdat men dan niet uit belangstelling de leeraar kan aanzien ? .....

Bij het kerkbestuur is daarom het plan gerijpt om er een einde aan te maken en in deze vergadering ter tafel gebracht wordt eenparig besloten door gordijnen aan de Zuid- en Westkant in de kerk aan te laten brengen te beletten dat de zonnestrallen op die plaatsen langer de kerk binnendringen.

14 oktober 1918: vrouwen op de stoelen in de kerk vóór den kansel klagen door de torendeuren. Timmerman J. Bos Azn plaats voor f 150,- een schot achter die stoelen.

11 juni 1923: op de vraag of de galerijen in de kerk wel sterk genoeg zijn als er zich veel menschen op bevinden, worden notabelen Hubach en Netjes verzocht die vraag aan timmerman J. Rietman alhier voor te leggen en met hem naar de toestand van de galerijen te onderzoeken...

Hier komt men later in de notulen niet op terug.

In 1928 wordt in de kerk elektrische verlichting aangebracht.

In de twee zijbeuken komen gaanderijen met een licht hellende vloer, die in 1949 worden gewijzigd door er tribunes van te maken en uit te breiden met enkele banken naar voren.

In 1969 is de centrale verwarmingsinstallatie aan vervanging toe; gelijktijdig wordt nu ook het gehele interieur onder leiding van architect H. Lageweg uit IJsselmuiden aangepast aan de eisen en de smaak van die tijd; het werk wordt uitgevoerd door de Fa. W. van Dijk; de kerk krijgt dan het aanzien zoals wij die nu kennen.

Bronnen en literatuur:

- Aan de monding van de IJssel; J.A. Paasman
  - Gods werk gaat door, uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente te IJsselmuiden en Grafhorst (concept); J.H. van Lente
  - Artikel van Heinrich Gottfried Haasloop Werner over de bouwgeschiedenis van de Kerk te IJsselmuiden
  - Plaatselijk Regelement op het beheer der Kerkelijke Goederen en Fondsen der Nederduitsche Hervormde Gemeente te IJsselmuiden-Grafhorst (in het archief van de hervormde gemeente IJsselmuiden-Grafhorst)
  - Wat is er meer te doen aan Mijn wijngaard?; Oud Gereformeerde Gemeente te Grafhorst
  - Hervormd IJsselmuiden en Grafhorst in de 19^e eeuw; H. Reenders in de Kamper Almanak van 2003
  - Kerk aan de overkant, Gereformeerden in IJsselmuiden en Grafhorst; H. Reenders
  - Villa's, veestallen en fabrieken; leven en werk van architect G.B. Broekema (1866-1946); Geraart Westerink
  - 60 jaar Oldenhof. En: van armenzorg tot armenstraat. Uit de biografie van architect Broekema in; T. de Man en K. Schilder
  - Klein artikel over K. de Vidal de St. Germain, door A.J. Reijers in de Kamper Almanak van 1933
  - 2 artikelen in het blad 'Bouwwereld' van 1911 en van 1912
  - Diverse sites op internet
-
- archief Provinciaal College van Toezicht (HCO-Zwolle)
  - ingekomen en uitgaande stukken B&W gemeente IJsselmuiden
-
- Uit het archief van de Hervormde Gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst: doop, trouw en begraafboeken, lidmatenregisters, notulen van Kerkvoogden en Notabelen, notulen van de Kerkenraad, registers van inkomsten en uitgaven van de Kerkvoogden evenals die van de Diaconie, registratie van de zitplaatsenverhuur en andere losse stukken.
-
- Uit het Gemeentearchief te Kampen: diverse jaargangen van de Kamper Courant, diverse delen van de verschillende Bevolkingsregisters en de Burgerlijke Stand.
- Met dank aan meerdere leden van de 'Werkgroep Kerkgeschiedenis IJsselmuiden-Grafhorst' die kranten, kerkenraadsnotulen en kasboeken digitaal maakten en samenvatten!

Kampen 19 Januari 1912

Weldervaarde Heer

Het Provinciaal College van Toezicht, zal vergaderen op den 2 Februari a.s. en daarna niet meer voor Begin Mei.

Wanneer er nu van Kerkbouw iets zal komen in 1912, is het gewenscht dat de daarvoor noodige stukken spoedig bij Ons College inkomme, opdat zij behandeld zouden kunnen worden op de a.s. Vergadering van 2 Februari.

Voornamelijk zullen Kerkvoogden de financiële kant van de zaak moeten beleten maken, doch dit kan alleen geschieden wanneer men ook omtrent het Technische

gedulte tot overeenstemming is gekomen.

In het belang dus van twee Gemeente heb ik de vrijheid genomen te op deze omstandigheden te wijzen, verhoopende dat u alle deelen zult bijzetten, om spoedig gereed te komen, en de benoodigde stukken door Kerkvoogden te laten insenden.

Na vriendelijke Groeten en
Hoogachtend
Wederw
K. de Vidal de St. Germain

19 januari 1912

Een schrijven van dhr. K. de Vidal de St. Germain, voorzitter van het Provinciaal College van Toezicht.

Het college geeft aan dat het van groot belang is dat de Kerkvoogden en Notabelen van IJsselmuiden spoedig met de stukken betreffende de kerkuitbreiding over de brug komen.

Briefje aan de aannemer
L. van Dijk Hzn te Kampen.

Kerkvoogden en Notabelen
Van IJsselmuiden delen hem
mee dat het werk van de
verbouwing van de kerk aan
hem is gegund.

IJsselmuiden 15 Mrt 1912
De Welddroer
L. van Dijk Hzn
Kampen
Namens Kerkvoogden der Nederl.
Gen. van IJsselmuiden & Grafhorst, heb ik
de eer u mede te deelen, dat in de ver-
gadering van Kerkvoogden & Notabelen
van Donderdag 14 Maart 1912
besloten is, u het werk te gunnen
van de verbouwing & vergrooting
der kerk en catechiseerkamer
alhier.

J. — — — — —
Kerkel. ontr. & adm.

afschrijven!

onbekende is ont-
ten, ter voldoening
drijfsbelasting. —

UWS.

Zee komt in zijn
in Garnizoen.

s verplaatst van
terdam naar het
alhier de klerk
J. Doedens.

IJsselmuiden en Grafhorst aanbesteed het
verbouwen en vergrooten van het kerkge-
bouw en de catechiseerkamer.

Ingekomen 10 biljetten:

S. en J. Heutink,	Genemuiden	f 17547
H. J. C. Hellendoorn,	Zwolle,	f 15960
G. Westénbroek,	"	f 15777
H. J. Sluiter,	"	f 15650
Groenenberg, Kruithof en Sloet	"	f 15620
L. Meijer,	Zwolle	f 14800
J. Koedijk,	"	f 14290
G. Londo,	Kampen	f 13540
G. J. Veldkamp,	"	f 13370
L. van Dijk Hzn.,	" (gegund)	f 12980

Bij de nieuwe leening, voor de overneming
door de Centraal van de Nederl. Tramweg-
maatschappij — jammer, ook voor ons Kampers,
schreef nog onlangs de heer J. H. A.
Bouman, dat de H. IJ. S. Mij. dit aan de
Centraal heeft overgelaten — bij die

... de vrijwillig de
... daarin bij te staan
Want waarlijk, met deze
werkende en behoevende
25) dat de vereniging
... de deze vereniging
... jaarlijks in staat
... gedurende
van warm eten te voor
... als aanvulling
... verschaffen
Maar ach, zij zou
willen doen, want
Vereniging bij vele
is de bittere arde
beoeltige gemine
Maar, helma
drongen door
duidelijk zal
enkele giften
vereniging

's-Gravenhage, 22 april 1913

Aan heeren Kerkgelyden der
Ned. herv. gemeente te
Ypsluiden

Weldalleeren

Mij werd toegeronden een pracht photo
van het interieur eener kerk te Ypsluiden
zoodat zij zich thans vertoont na haar herstelling
en uitbreiding.

Doordat ik hebt laten maken een photo
van de verandering, verondersteld ik dat
de verbouwing eeuw allen goedkeuring kan
wegdragen. Uiet heeft mij ook verheugd
dat een uitbreiding heeft plaats gehad in
plaats een algeheel vernieuwing.

Ik dank u een voor de toezending der
photo welke een plaats zal vinden in het
archief van het Bureau ter bewaring van de
monumenten van geschiedenis & kunst.

Hoofttens verblijft entousien
Mv d d.

Ad Mulder

Afgeschrift.

Yselmuiden, 14 Febr '13

De weldraer M^r. M. de Bie
te Zwolle

Weldraer,

Mij werd heden opgedragen, u mede te deelen, dat, D.V., Woensdag 14 Febr a.s. des avonds om 7 uur, de kerk alhier zal worden ingewijd en M^r. de Voorzitter van het Prov. Col. zult te noodig bij die plechtigheid tegenwoordig te zijn. Het zal het kerkbestuur zeer aangenaam zijn, als aan de uitnoodiging gevolg wordt gegeven. Het is het gunstig bericht van u tegenwoordig?

Wachten meer leden van het Prov. Col. gezegenheit hebben, er bij tegenwoordig te zijn, dan zal het kerkbestuur ook dat zeker naar genoeg zijn.

Armidels

Met alle hoogachtung teroer

Jou

Foto uit 1913 ter ere van de ingebruikname

Een foto van de kerk, genomen direct na de uitbreiding.

De krant van 2 Maart 1913 bericht: 'In den boekwinkel van Vos staat een foto uitgesteld (door den heer G.Sloot) van het inwendige van de verbouwde kerk der Hervormde Gemeente te IJsselmuiden. Het is een werk, waarvan de gemeente eer heeft en dat zij dit mag hebben laat ook de foto duidelijk uitkomen. Genomen uit den ingang van Zuid naar Noord, geeft de foto heel het schip weer met spreekstoel, het tongewelf, de fraaie kronen en daaronder de lijning van banken en zitplaatsen in een kerkgebouw, waar geen ruimte over is.'